

ВСТУП

«У світово-політичному перекрою Київ символізує одну систему ідей, а Москва другу, протилежну. Київ символізує ідею вільних національних держав, а Москва — світову тюрму народів, рабство і підкорення всіх націй»¹.

Чи міг би Президент України Володимир Зеленський звертатися з подібною промовою під час чергового виступу в парламенті однієї з країн Заходу? Мабуть, так.

А чи можемо ми побачити стан сучасної міжнародно-політичної ситуації в цьому описі: «Якщо пробувати звести підсумки, треба сказати, що оскільки Європа є в ці дні апатична і зрезигнована, в Америці немає резигнації², ні дефетизму, зате глибока неясність, як остаточно справу оцінювати і що з тією "несамовитою Росією" робити. Америка все ще не знає, чи це тільки "мала війна" і такою залишиться, чи вже справжня "велика війна" і в міру до того треба до неї підходити. Закон ініціативи все ще в руках Кремля; саме це робить життя Європи і Америки в наші дні таким важким і повним неспокою. Невідомо, як довго цей стан непевности ще буде тривати»³? Безперечно.

Чи може посол України в США або Великій Британії звертатися до діаспори та партнерів з таким закликом: «Нам треба робити все можливе, всіми доступними нам способами, щоб завернути політику західних держав з такого пагубного шляху концепції компромісу з ро-

¹ Резигнація — цілковита покірливість долі. — Тут і далі прим. авт.

сійським імперіялізмом навіть у війні. Всі українські самостійницькі політичні чинники за кордоном, без уваги на внутрішні розбіжності, ціла українська еміграція, мусять використати всі доступні дороги й засоби, щоб у політичних колах і публічній opinіi західних народів переламати той блудний напрямок і причинитися до направи. Це треба робити кожнoчасно, вперто, не дивлячись на брак зрозуміння і тимчасову безвислідність»³? Чому б ні?

Одначе процитовані вище рядки були написані не три роки, а понад пів століття тому — у період Холодної війни. Автором першої з наведених цитат є лідер маловідомої сучасним українцям організації Антибільшовицький блок народів (АБН), один з найближчих соратників Степана Бандери та голова Проводу ОУН (революційної, далі ОУН (р)) у 1968–1986 роках Ярослав Стецько. Так у 1967-му він підсумував стратегічне протистояння Києва й Москви як двох абсолютно протилежних ідеологічних форпостів. Стецько, наближаючи свої міркування до читача, порівнював протистояння Києва й Москви із християнсько-ціннісними ідеалами й висунув також гасла «За християнський Київ проти безбожницької Москви!»⁴ або ж «Свята Софія проти Кремля!»⁵ як «вимовні символи двох протиставних світів: світу волі й справедливості та світу тиранії і рабства»⁶. Щось на кшталт давньогрецького протистояння Афін і Спарти, протилежних векторів цивілізаційного розвитку, де Афіни — це Київ, а Спарта — Москва⁷.

Друга теза належить Степанові Ленкавському, голові Проводу Закордонних частин ОУН (далі ЗЧ ОУН) у 1959–1968 роках. У своїй статті, що з'явилася ще в далекому 1950 році, він описує міжнародно-політичну ситуацію після вибуху війни в Кореї та критично оцінює мляву реакцію світової спільноти на тодішню кремлівську загрозу.

Третя теза належить Степанові Бандері. Цими словами (також у 1950-му), оцінюючи початок війни у Кореї як «інтерлюдію» до Третьої світової війни⁸ між капіталістичними та комуністичними країнами, він звертався до представників української еміграції та закликав спрямувати всі їхні зусилля на лобіювання українських національних інтересів у країнах перебування.

³ Інтерпретація автора.

До слова, сучасний британський історик Ніл Фергюсон, аргументуючи свою тезу про початок Другої Холодної війни, порівнює російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року саме з Корейською війною (1950–1953)⁸. Та й загалом після початку повномасштабної російсько-української війни проведення історичних аналогій із Холодною війною стало чи не ключовою темою для експертів, істориків і політиків. Про Холодну війну, глобальне біполярне протистояння між США та СРСР, а також їхніми союзниками в 1945–1991 роках згадали після російського вторгнення в Грузію у 2008 році. Британський публіцист Едвард Лукас почав називати відносини між Росією та західними демократичними країнами «ною Холодною війною»⁹. Паралельно набула поширення назва «Друга Холодна війна», особливо після анексії Росією Криму та вторгнення на Донбас у 2014 році.

Путінська Росія робила все можливе, щоб продемонструвати свою міжнародно-політичну впливовість і статус супердержави. Статус, яким колись володів СРСР у період Холодної війни, точно був на руку лідеру Кремля. Тому після 24 лютого 2022 року Росія використовувала наративи часів Холодної війни, щоб реанімувати свій вплив у світі, особливо в так званих країнах Глобального Півдня.

Попри всі зусилля кремлівської пропаганди, під «ною Холодною війною» або «Другою Холодною війною» щораз частіше мають на увазі не протистояння США та їхніх союзників з Росією, а насамперед із Китайською Народною Республікою (КНР). Саме комуністичний Пекін володіє достатнім економічним, військовим і дипломатичним потенціалом, щоб кинути виклик системі міжнародних відносин на чолі з Вашингтоном. І путінська Росія в цьому протистоянні є радше менш впливовим гравцем з ядерною зброєю та безлімітними енергетичними ресурсами, ніж повноправним суперником зі статусом супердержави.

Однак яке місце в Холодній війні посідала Україна?

Попри військове протистояння з Росією, Україна виводить власну дипломатичну традицію із совєцьких часів. Наші дипломати й експерти як аргумент наводять факт, що Україна є країною-співзасновницею ООН — організації, що повинна захищати наявний міжнародно-політичний порядок, який путінська Росія зі своїми союзниками

намагається зруйнувати. Утім чи участь делегації від УССР* в установчій конференції ООН у Сан-Франциско у квітні 1945 року свідчить про наявність справжньої української зовнішньої політики в період Холодної війни? Чи варто нам сьогодні пишатися тим, що Дмитро Мануїльський, нарком закордонних справ УССР у 1944–1952 роках очолював делегації УССР на конференції у Сан-Франциско 1945 року та на Паризькій мирній конференції 1946 року, де виступав з промовами, критикуючи українську еміграцію¹⁰?

Запитання риторичні. Делегація УССР в ООН фактично підсилювала позиції Москви, забезпечуючи їй додаткові голоси в Генеральній Асамблеї. З іншого боку, це також свідчило про вимушене визнання символічної суб'єктності союзних республік і потребу демонструвати їхню «участь» у зовнішній політиці ССРР. Міністерство закордонних справ¹¹ і Постійне представництво України в ООН¹² виводять свою дипломатичну традицію саме із зовнішньополітичної діяльності УССР після завершення Другої світової війни. Натомість процитовані на початку вступу Стецько, Ленкавський і Бандера разом з іншими героями цієї книжки (Миколою Лебедем, Андрієм Мельником, Василем Олесківим і Славою Стецько), які критикували міжнародно-політичну діяльність делегації УССР в ООН, узагалі не присутні в українському міжнародно-політичному дискурсі.

У 1945 році Мельник написав окрему телеграму Державному секретарю США Едварду Стеттініусу з претензією: «Делегат уряду Совецької України, хто б він не був, не заступає думок і аспірацій української нації»¹³. А Ярослав Стецько в 1946-му від імені очолюваного ним Антибільшовицького блоку народів (АБН) виступав проти толерування демократичними країнами участі делегації від УССР у Паризькій мирній конференції того року: «СССР як держава антиде-

* Тут і далі по тексту вживаю терміни Українська Совецька Соціалістична Республіка (УССР) та Союз Совецьких Соціалістичних Республік (СССР), а також слово «совецький» на позначення того, що ці державні утворення не були питома українськими, а примусово накинутими. Більше про вживання терміна «совецький» замість «радянський» дивись у статті Ігоря Гирича «Крапки над 'ї': Реконцептуалізація Української революції». URL: istpravda.com.ua/articles/2018/09/28/153033/.

мократична, тоталітарно-імперіялістична та агресивна, а також уряди васальних держав ССРСР, що є знаряддям московсько-большевицького імперіялізму, повинні бути виключені зі складу ООН та усунені від участі в Міровій Конференції»¹⁴. Їхнє місце мали зайняти представники поневолених народів, що перебували в еміграції та були членами АБН. Саме їх, на переконання Стецька, мали визнати офіційними дипломатичними представниками відповідних націй. На такий крок уряди країн «Вільного світу» не пішли, і співпраця з представниками українських еміграційних кіл велася таємно.

У другій половині 1940-х та в 1950-х представники британської й американської розвідувальних служб зацікавились українцями та їхніми можливостями щодо отримання розвідувальної інформації про стан справ у ССРСР і розпочали таємну співпрацю з ними. Однією з визначальних рис Холодної війни стала активна діяльність розвідувальних структур. Через зростання їхньої ролі американський військовий історик Джон Льюїс Геддіс запроваджує поняття так званої «розвідувальної революції» (intelligence revolution). Цим терміном він охоплює як відкритий, так і прихований збір інформації, організацію секретних операцій, а також систематичний аналіз намірів і потенціалу противника. Витоки цієї революції Геддіс вбачає у Другій світовій війні, а її розквіт припадає на період Холодної війни¹⁵.

Термін «таємні місії» зазвичай вживається на позначення збирання, аналізу та розповсюдження секретної інформації, а також прихованого втручання в політичні й економічні справи інших країн¹⁶. Один з останніх звітів Дослідницької служби Конгресу США щодо діяльності розвідки під поняттям «таємні дії» (covert actions) має на увазі «розвідувальну діяльність або діяльність уряду США з метою впливу на політичні, економічні чи військові умови за кордоном, де передбачається, що роль Сполучених Штатів не буде очевидною або визнаною публічно»¹⁷. Тобто основний акцент у наведених визначеннях робиться саме на таємності та прихованості дій.

У 1945–1960 роках різні відгалуження ОУН таємно співпрацювали з іноземними розвідувальними службами США, Великої Британії, Федеративної Республіки Німеччина, Італії, Франції. Головна тактична мета — встановити прямий зв'язок із представниками підпілля